

Hva skal vi med gudstjenesten- hva skal gudstjenesten med oss?

Mikkelsmesskonferansen 28.09.24

Trond Skard Dokka

Virkeligheten er et heft. Uten virkeligheten klarer vi oss imidlertid dårlig, og jeg skal starte dette foredraget med et forsøk på virkelighetsorientering.

Deltakelse på Dnk's gudstjenester kan måles på mange måter, dermed kan det også gis forskjellige bilder av hvordan den utvikler seg: Samlet antall gudstjenestedeltakelser over året, i lokalmenigheten, bispedømmet eller hele landet. Eller gjennomsnittlig deltakerantall ved hver gudstjeneste, igjen på alle nivåer fra det lokale til det nasjonale.

Det alle måtene å måle gudstjenestedeltakelse på har felles, er at de som kjent viser en dramatisk nedgang.

Slide 1

Samlet antall gudstjenestedeltakelser i Dnk gjennom et kalenderår

1997: 7 182 091 deltakelser

2023: 4 302 206 deltakelser

Nedgang i prosent: 40%

Gjennomsnittsbesøk på den enkelte gudstjeneste:

1997: ca 130 (stipulert for de gudstjenestene som fortsatt ble feiret i 2023)

2023: 76,7

Også ca 40% nedgang

Det er fristende å si at nedgangen skyldes vår tids sekulariseringsbølge. Vårt Land hadde i sommer en overskrift som antydte dette: «Sekulariseringen har nådd bibelbeltet». At sekularisering spiller en rolle vil jeg ikke på noen måte bestride, men den faktor som mest direkte har drevet gudsstjenestedeltakelsen ned, ligger et annet sted.

Slide 2

Samlet antall gudstjenester i Dnk gjennom et kalenderår

1997: 72 659 gudstjenester

2023: 56 072 gudstjenester

Differanse: 16 587

Nedgang i prosent: ca 23

Det er ingen sentral beslutning som ligger bak denne ganske dramatiske reduksjon av gudstjenestetilbudet, men år for år har folk fått færre gudstjenester å gå på. Ikke rart antall gudstjenestedeltakelser har sunket. I de begrunnelsene som fra starten av ble gitt når gudstjenester ble tatt bort, spilte ressursmangel den avgjørende rolla. Først og fremst skyldte en på at bevilgningene fra kommunen ikke strakk til. Og dermed forsvant gudstjenester i grisgrendte strøk eller på dårlig besøkte helligdager. Den gudstjenestetypen som da særlig ble rammet, var de frivillige, ikke-forordnete. I de seinere år har også mangel på presterressurser tjent som begrunnelse, og nedleggelsene har i større grad rammet de forordnete gudstjenester. En har nok gjort forsøk på å selge dette som ledd i en offensiv strategi av typen «mer kirke for pengene», men dette er i virkeligheten kamuflasje. I mange områder er stillinger av typen prostiprest forsvunnet, dermed blir fridager og ferier vanskelige uten å «avforordne» gudstjenester – for vikarer ser en seg ikke råd til. Denne utviklinga har akselerert de siste åra. Dette til tross for at antall årsverk som menighetsprest ikke har sunket, tvert om.

Slide 3

Prestearvsverk og gudstjenestefrekvens		
	Prestearvsverk i menighet	Gjennomsnittlig antall gudstjenester pr årsverk
1997	1168	62
2023	1333	42

Jeg mener ikke med dette å si at prestene nå jobber mindre enn før. Det er heller et spørsmål om hvilke arbeidsoppgaver det er kirkeledelsen prioriterer for prestene. Og der er gudstjenester den store taperen. Sammenliknet med andre kirkesamfunn var antall gudstjenester slett ikke høyt i -97, personlig vet jeg ikke om noe kirkesamfunn der det var lavere. Nå er det neppe tvil om at det norske presteskap har verdensrekord i å feire få gudstjenester.

Klart er det at nedgangen i gudstjenestesøkning og reduksjonen i antall gudstjenester ser ut til å ha gått hånd i hånd – men bare et stykke på vei: For folk har tydeligvis nedprioritert gudstjenesten enda sterkere enn gudstjenestereduksjonen skulle tilsi.

Sekularisering?

Tja, det kan nå ligge så mangt i det uttrykket. Uten presisering forklarer det ikke særlig mye. Jeg skal i det følgende nærme meg nedgangsproblemet ut fra spørsmålet om *hvem* som går stadig sjeldnere til gudstjeneste.

Det fins grupper i folket som knapt noen gang har vist seg i kirka, hverken nå eller for 25 år siden. Det er ikke-medlemmer som ikke engang har gått i begravelser – med mindre det var deres egen. Denne gruppa har vokst betydelig. Men er det det økte antallet ikke-medlemmer som er årsak til den synkende gudstjenestedeltakelsen? Det tror jeg i grunnen ikke så mye på. De nye ikke-medlemmene er folk som ikke gikk i kirka da de var medlemmer heller. Og

her har jeg gleden av å sprengre en myte. Folk tror at det de siste tiåra har skjedd en dramatisk reduksjon av antallet kirkemedlemmer. At det pågår et slikt medlemsras, er gjerne et premiss for de politikerne som vil forandre ordninga for støtte til trossamfunn. Men det stemmer ikke at det er et skred. En viss nedgang har det helt klart vært, nye medlemmer har ikke helt holdt tritt med medlemstapet, men *antallet* kirkemedlemmer har i virkeligheten holdt seg overraskende stabilt i en lang årrekke.

Slide 4

Medlemmer i Dnk

1997: 3 733 800 eller 85% av befolkninga

2023: 3 472 195 eller 62,6% av befolkninga

Når prosentandelen har falt så sterkt, er det fordi folketallet har økt voldsomt – og fordi denne økninga har gått kirka hus forbi.

Vi *har* altså omlag like mange kirkemedlemmer nå som da gudstjenestesøkninga var vesentlig bedre. Ergo må det ha skjedd endringer i *medlemmenes* kirkevaner.

Dette kan virke litt underlig, for flere forhold taler for at medlemsmassen nå, i snitt, er mer kirke- og kristendomspositiv enn den gamle medlemsmassen. På den ene side har jo de mest kirkekritiske meldt seg ut, og på den annen side har nå en større andel av dåpsforeldre et bevisst positivt forhold til kristendommen enn det som var tilfelle før.

Kan det være at de kirkegjengerne som gikk relativt sjelden, de «kulturkristne», har begynt å gå enda sjeldnere til gudstjeneste? Julegudstjenestenes økende oppslutning taler mot dette, likedan størrelsen på dåpsfølgene, for ikke å snakke om konfirmasjonsgudstjenestene.

Jeg tror vi må søke blant *flittigere* kirkegjengerne for å se de store forandringene i kirkemedlemmenes gudstjenestep praksis. Her er det naturligvis flytende overganger fra å gå hver eneste søndag via en gang i måneden til annenhver måned. Men ta et skritt tilbake til gamle dager og se for dere dem som da deltok i gudstjenesten på de mest «upopulære» gudstjenestedagene. I mitt sokn var dette 2.dagene, 4. s. i advent, søndag mellom jul og nyttår, Kristi himmelfart og søndagene i sommerferien. De som da møtte, var en relativt klart avgrenset gruppe, og det var i grove trekk de samme folka som kom hver gang. Med mindre det var dåp eller andre særskilte tiltak på disse dagene, skulle man være bra trofast for å gå til messe. Men det var det altså en stabil flokk som faktisk var.

Men akkurat dette er de søn- og helligdagene der nedgangen i kirkesøkning har vært aller størst. Så dramatisk har nedgangen vært at de fleste av dem, også i store menigheter, ikke lenger blir feiret med gudstjeneste. Eksempelvis var det 2. påskedag i fjor bare en håndfull Oslomenigheter som feiret messe i selskap med Emmausvandrerne, i mitt prosti var det ingen gudstjenester, og situasjonen er relativt lik på de andre dagene jeg nevnte.

Når færre fra menighetskjernen deltar på de gudstjenestene der de tradisjonelt var aleine, er det grunn til å anta at de i samme omfang dropper de mer populære gudstjenestene. Jeg er kommet til at det vesentligste bidrag til at gjennomsnittsdeltakelsen på den enkelte gudstjeneste er synkende, må ligge hos kristenfolket, hos den mest positivt innstilte del av medlemsmassen.

For å forstå dette, er det tjenlig å distingvere mellom to under-grupper. Den ene er de aller mest trofaste kirkegjengerne, de som går absolutt hver søndag. De har blitt færre. De har hatt en lei tendens til å dø – uten at det samtidig ble rekruttert like mange nye. Den andre gruppa er de litt mindre flittige, men allikevel kirkegjengere med en klart kristen selvforståelse. Disse ser *ikke* ut til å ha blitt færre, i medlemsundersøkelsen fra 2023 var det stadig 19% som hadde en sikker gudstro, 14% hadde en mindre sikker gudstro og 19% vekslet mellom å tro og å ikke tro. Segmenteringen her er diskutabel, men poenget er at størrelsen på alle de tre gruppene, både hver for seg og i sum, har holdt seg tilnærmet uforandret over tid. Hverken *prosentandelen* troende eller *antallet* troende blant kirkas medlemmer har sunket. Derimot må deres gudstjenestebesøk ha blitt mer sporadisk. Det har kort og godt funnet sted en markant endring av kristenfolkets gudstjenestekultur. De har i praksis nedprioritert deltakelse i kirkas gudstjenesteliv. Og vi har neppe sett enden på denne utviklinga.

Dette er en sekularisering som virker innenfra, blant de troende, og gjelder deres praksis og tenkemåte som kristne.

Hvordan er det kirkeledelsen, gjennom sine planer, beslutninger og kommunikasjon, tenker om gudstjeneste og gudstjenestedeltakelse? Er også den preget av sekularisering?

Nå vil jeg gjerne vise dere en slide som inneholder det Dnk's gjeldende strategiplan sier om gudstjenesten:

Slide 5

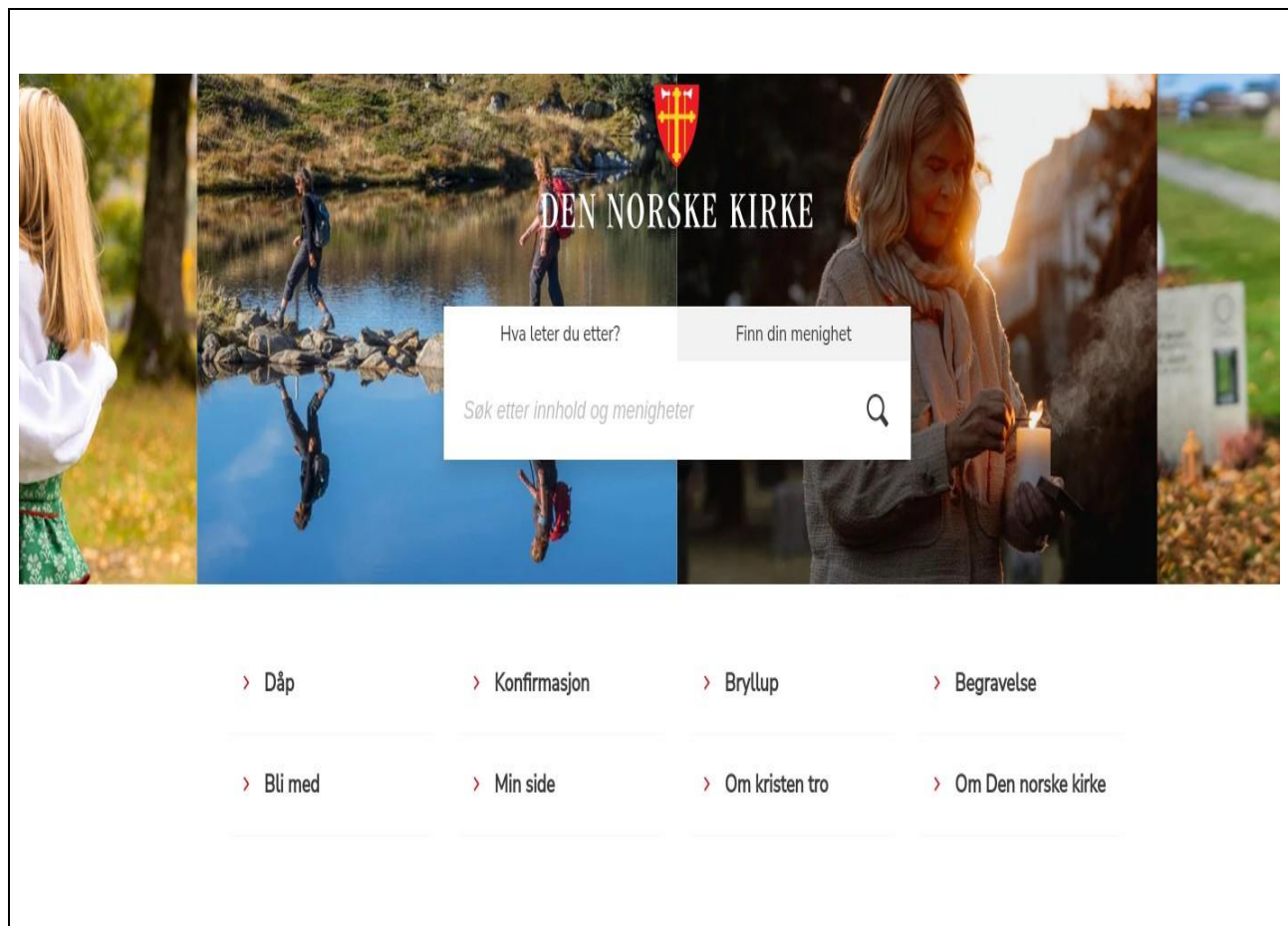
Den norske kirkes strategiplan om gudstjenesten:

I lys av all den tid og energi kirka har brukt på liturgisk reformarbeid de seinere år, er denne tausheten påfallende. Riktignok er denne planen en svært kort, plakataktig tekst, men allikevel. Har man sett denne delen av virksomheten som så selvsagt at man ikke trengte å si noe om den? Har den vært vanskelig å innpasse i den målstyringslogikk som har fått innpass i kirka? Har rådsorganene tenkt at dette er «embetslinjas» ansvar? At det heller

hører hjemme i bispedømmenes og menighetenes planer? Ikke vet jeg, men kirkas strategiplan gir ikke noe svar på hva vi skal med gudstjenesten.

Fullt så taust er det ikke på Den norske kirkes hjemmeside.

Slide 6



Dette er generelt en interessant kilde fordi den henvender seg til brukere som er positivt interesserte, men ennå ikke særlig engasjerte. Dermed røper hjemmesida hva de ansvarlige tror at denne «mellomgruppa» er interessert i og lar seg inspirere av. Dette ønsket om å imøtekomme det man antar er en interessert mellomgruppes lengsler, må være grunnen til at hjemmesida i hovedsak virker sydd over lesten «Mykje lys og mykje varme».

Gudstjenesten ser ikke ut til å ha passet så godt til dette konseptet. Har man kjent på forlegenhet overfor gudstjenesten? Den er ikke nevnt på forsida, og man må gjette seg til hvor en skal klikke for å få vite noe om den. Klikkmuligheten «Om Den norske kirke», inviterer en bruker til å bli kjent med kirkas mangfoldige arbeid. Velger man den, kan en på neste nivå velge mellom «Diakoni», «Trosopplæring» og «Kunst og kultur». Men ingen gudstjeneste – som om den ikke hørte med i «kirkas mangfoldige arbeid». Velger man i stedet å starte med et klikk på «Bli med», og deretter, på neste nivå, klikker på «Arrangementer», finner man, som den siste av seks arrangementstyper, «Gudstjeneste og

Åpen kirke». Klikker man på den, kommer man til en serie konkrete kunngjøringer om når og hvor. Ikke et ord om hva gudstjenesten er eller hvorfor vi feirer gudstjeneste.

Det eneste sted det står noe meningsfylt om gudstjenesten, er litt ned i det menyhierarkiet der «Troen» troner øverst som klikkmulighet. Etter første klikk på «Troen» kan vi lese: «Kristen tro erfares og praktiseres på mange måter, ved ulike fellesskap og trosuttrykk. Her kan du bli bedre kjent med den kristne tro.» Og så, hvis en orker enda et klikk, kommer gudstjenesten inn, nemlig som en blant flere typer fellesskap og trosuttrykk.

Nå er jeg slett ikke sikker på at de hjemmesideansvarlige har rett i at deres målgrupp ikke er interessert i gudstjenesten. Brukerundersøkelsen fra -23 tyder i alle fall ikke på det. Men selv om de skulle ha rett i at gudstjenesten ikke er noen vinner på dette markedet, så syns jeg ikke *det* gir grunnlag for å gjemme kirkas gudstjenesteliv i en digital krypkjeller.

Hvorfor er kirka sentralt så lite opptatt av å flagge gudstjenesten?

Slik jeg ser det, har det med en forkjært teologi å gjøre. I denne teologien spiller troen en nøkkelrolle. På kirkas hjemmeside er Troen utgangspunkt og grunnlag for det som sies om gudstjenesten. Vitsen med gudstjenesten er at der kan troen komme til uttrykk. Det kan troen imidlertid også gjøre på andre måter og andre arenaer, og man får inntrykk av at det er likegyldig hvilken arena og hvilken måte troen kommer til uttrykk på, om det er i form av gudstjeneste eller åpen kirke, et kulturarrangement eller et sosialt samvær. Troen har her på en måte selvstendigjort seg. Først kommer troen, så kommer den til uttrykk – sånn eller slik.

En variant av denne tenkemåten finner vi i Strategiplanen for Oslo bispedømme, en plan som forøvrig atskiller seg ganske sterkt fra den forrige, ganske særlig når det gjelder gudstjenesten. Der, altså i planen for 2022-29, omtales søndagens gudstjeneste som «vår kirkes tradisjonelle pulsslag». At gudstjenesten er tradisjonell, er selvfølgelig riktig, men bruken av ordet «tradisjonell» likner her mest på en avstandsmarkering – slik det var *før*. For *nå* trenger gudstjenesten fornyelse, fortsetter planen, og det vil Oslo bispedømme arbeide videre med. I tillegg er det et mål å skape flere arenaer enn gudstjenesten for eksistensielle møter, undring og håp, herunder åpne kirkerom og lystenning. Kort og klart: Gudstjenesten er en sekundær avledning av troen. Men også her er den vel å merke bare en blant flere mulige avledninger, og den er, i sin tradisjonelle form, kanskje ikke så veldig viktig å videreføre.

Det *praktiske* problem med dette synet er at det gjør det så lett å velge bort gudstjenestedeltakelse, gjøre noe annet eller ingenting i stedet – nettopp det statistikken jo viser at mange troende i stigende grad gjør. For troen i dette konseptet, trenger jo ikke gudstjenesten.

Det *prinsipielle* problemet er at tankegangen snur forholdet mellom tro og gudstjeneste fullstendig på hodet. Kanskje høres det luthersk ut å gi troen en slik forrang, vi er jo vant med slagord som «troen alene». Men spørsmålet er jo hvor troen kommer fra, og det spørsmålet er fraværende på kirken.no. Skal vi være skikkelige lutheranere på dette punkt,

må vi si at troen *aldri* kommer først. Troen er etter sitt vesen svar, reaksjon, respons på noe som er forut for den, noe som kommer til mennesker utenfra. En får bare bite det i seg, det enhver av oss måtte ha av tro, er en sekundær følge, og den kan aldri selvstendiggjøre seg fra det den er følge av. Eller rettere: Den kan aldri selvstendiggjøre seg fra *ham* som den er virket av og rettet mot.

For tro er hverken kunnskaper eller meninger om Gud og Jesus, men tillit, en tillit som blir til av et møte med den levende Jesus Kristus.

Så sant Jesus er sterkere enn døden og kan bryte gjennom alle stengsler, må han kunne komme oss i møte hvor som helst, på møter og arrangementer, i enerom eller på gata for den saks skyld, eller ved et tent lys. Det går rett og slett ikke an å sette grenser for når og hvor den oppstandne kan opptre. Allikevel peker gudstjenesten seg ut som det ene, privilegerte møtestedet. Det er en del av barnelærdommen at Jesus ikke bare er reellt nærværende i gudstjenesten, men også at hans nærvær i gudstjenesten har grunnleggende og mønstergyldig karakter.

Opp gjennom historien har folk påberopt seg Jesusmøter som det kan være grunn til å betvile. Også i vår egen troshistorie kan det ha skjedd at det vi trodde var Jesus, i virkeligheten var en oppstaset versjon av oss selv og våre selvsentrerte ønsker. Men er vi usikre på dette, da er det hjelp å hente i den måten Jesus møter oss på i gudstjenesten. Med det som mønster er det mulig å skille de innbilte Jesusmøtene fra de ekte. Gudstjenesten er ikke en av flere sekundære avledninger av troen. Den er forutsetningen for tro og tillit.

Å feire gudstjeneste er derfor nødvendig for kirka og for lokalmenigheten. Hvor nødvendig det er for den enkelte å delta i gudstjenesten, må være opp til den enkelte selv å avgjøre. Men målestokken for hva man måtte trenge og ikke trenge av gudstjenestedeltakelse, den ligger i gudstjenestens mønstermøte.

Hvordan er det Jesus møter oss i gudstjenesten?

Gudstjenesten, og jeg tenker da på søndagens høymesse, er et fast strukturert forløp der svært mye av det som sies og gjøres, er foreskrevet og gjentas gang etter gang, det framstår som noe *gitt*, ikke noe vi finner på. De forskjellige oppgavene i gudstjenesten er fordelt på flere «roller». Det er rollen som liturg, som medliturg, tekstleser, forbeder, kantor og, ikke minst, som menighet. Liturgiheftet, agenden, er på mange måter som manuset til et rollespill. I liturgien er også bestemte gjenstander og handlinger foreskrevet, og det er klare regianvisninger.

I antikken og middelalderen snakket mange om det de kalte verdensteateret, *theatrum mundi*. Med det siktet de til hele det dramatiske mellomværendet mellom verden og Gud, slik det utfoldet seg opp gjennom menneskehetens historie, i glede og sorg, med nederlag og seire, fromhet og troløshet. I utgangspunkt var ikke dette noen spesielt kristen ide, men kirka fant den anvendelig for å forstå hva som dypest sett er på ferde i en kristen gudstjeneste. Hver gudstjeneste, tenkte man da, er et lite drama som *forestiller* det store, kosmiske dramaet, forestiller *det* dramaet der Gud i første akt skaper en såre god verden,

med mennesker til å dyrke og nyte den, en verden der mennesker i de neste aktene er ulydige mot Gud, dreper søsken og undertrykker fremmede. En verden Gud allikevel elsker så høyt at han sender sin sønn, han som seirer over synd og død og setter mennesker fri, - og sånn går gudstjenestedramaet videre med enda flere akter, like til tidens ende. En forsto kort og godt gudstjenesten som en dramatisering av frelseshistorien.

Vi ser dette tydelig i vår kirkes gudstjenesteordning. Alle dens roller, replikker og handlinger er preget av den store historien om forholdet mellom Gud og mennesker. Liturgen åpner med en hilsen fra *Gud* om nåde og fred. Den som trer inn i rollen som menighet, henter sin første replikk fra *Bartimeus*, *Kyrie eleison*, ja, menigheten *spiller* den blinde tiggeren, Herre miskunne deg! I bakgrunnen ligger også *disiplenes* angst da de var i havsnød, Herre frels oss! Men rolla som menighet er ikke låst til nødssituasjoner. Straks etter forutsetter manus at de som spiller menighet, går inn i en helt annen bibelsk rolle, for da låner menigheten ord fra *englene* over Betlehemsmarkene, og synger, slik de sang, om fred på jorda blant mennesker som Gud har glede i. I rolla som menighet inngår det til og med replikker som hører Jesus til, for hva annet gjør vi når vi ber Fadervår, enn å snakke i munnen på Jesus?

Det er mange lag, mange stemmer og stemninger i alle gudstjenestens roller. Noen av disse stemmene kan det være lett å leve seg inn i, andre fremmede – jeg er da ikke sånn! Og føler det ikke slik! - men hele denne overfloden representerer personer og posisjoner der ute i det store, mangefasetterte mellomværende mellom Gud og mennesker. De peker på Gud som ustoppelig skaper, frigjør og gir liv, og de peker på forskjellige menneskelige handlinger, holdninger og responser. Mulighetene er mange når det gjelder hvilke stemmer en kan kjenne seg igjen i, og hvilke en syns en må istemme med forbehold. Å delta i en gudstjeneste er, tenker jeg, omlag som å bli med i et kirkekor: En synger den korstemmen som en har stemme til, og gjør det etter beste evne – også i de partier der en akkurat nå ikke helt kan forlike seg med innholdet. Jeg tror ikke det går an å synge en Bach-kantate godt uten å gå inn i rolla som en troende sanger.

En gudstjeneste inneholder saktens både facts, resonnementer og følelser, men dens poeng er hverken å informere, overtale eller vekke følelser. Poenget med gudstjenesten er å gi oss en arena der vi, slik som vi er, kan spille en rolle i tilværelsens store drama.

Så er gudstjenesten skuespill?

Ja, fra en side sett er den det. Men det den dreier seg om, er ikke uvirkelig av den grunn. Nøden som kommer til uttrykk, angsten, angeren, er ikke uvirkelig. Det er heller ikke nåden, tilgivelsen og gleden.

Gudstjenestens realitetskarakter trappes på en helt egenartet måte opp i nattverden. Før nattverden er noe som helst annet er den håndgripelig, kroppslig. Brød og vin, begge frukter av skaperverket, er hentet inn til et stilisert måltid. Der gjentas den, den grunnleggende sannhet at vi lever av å spise og drikke. Brødet blir brutt og delt med andre. Vinen blir skjenket til alle som kommer. Så enkelt.

Men stiliseringa, det at det er så himmelropende lite brød og vin, er tegn på at det er noe mere på gang i dette enkle, noe vi ikke ser, men som liturgiens ord påstår. Ordene sier at Jesus Kristus selv er tilstede i denne handlinga, slik han var det under sitt siste måltid med disiplene, at han har sluttet seg til brødet og vinen på alterbordet, og til det som gjøres med dem, at det er *han* som deles ut, at det er slik han *er*: Han lar seg bryte i stykker slik brødet brytes før et måltid, lar seg bli gitt til andre for at de skal ha del i ham og han i dem, ja for at de samlet skal *bli* hans kropp, og, som han, dele sitt med andre. Realitetskarakteren ved nattverden gjør troen på Kristus og livet i Kristus til et kroppslig forhold. Hans selvhengivelse blir både et fundament og et mønster for vår måte å være i verden på.

Spør noen meg hvilken Jesus jeg *tror* på, så vil jeg ikke svare at det er læresetningenes Jesus, han reflekterer jeg over. Heller ikke at det er den historiske Jesus, han kan jeg en masse fakta om. Jeg vil svare at den Jesus jeg tror på, det er gudstjenestens Jesus, den Jesus som går inn i gudstjenestens framstilling av ham og som på hemmelighetsfull måte gjør denne framstillinga til virkelighet.

Denne måten å tenke om gudstjenesten på, gudstjenesten som forutsetning for troen, er bakgrunnen for min lokalmenighets reaksjon på kirkeledelsens avforordning av fire sommergudstjenester. Vi bestemte oss i fjor for å feire gudstjenester selv, uten bruk av kirkelig ansatte eller andre menighetsressurser, utelukkende ved ubetalte frivillige, og gjentok det i år. Underveis i beslutningsprosessen følte jeg meg litt som de gamle indremisjonshøvdingene når de overveide bruk av nødsprinsippet. Men vi er flere pensjonerte prester i soknet, og lekmesser var uaktuelt. Prosten ønsket at våre menighetslemmer skulle gå til nabomenigheten, og vi stålsatte oss for svært få gudstjenestedeltakere. Vi forenklet liturgien, kuttet instrumentalmusikk på noen av dem, gjorde forbønnen mer lokal, nedskalerte forventningene og besluttet å tvinge den lille flokk til å klumpe seg sammen på de første benkene, i middelbar nærhet til prest og andre med særlige liturgiske oppgaver. Gudstjenestene var engasjementsdrevne og de fungerte ansvarliggjørende for alle de som kom.

Folk omkring oppfattet at disse gudstjenesten ble feiret fordi det var *viktig* for oss som sto bak, viktig for oss *selv* å gjøre det, viktig fordi *vi* trengte det. Kanskje de så dette som et vitnesbyrd om gudstjenestens betydning? I hvert fall kom de i langt større omfang enn noen hadde ventet, og det økte søndag for søndag.